

Л. В. ДЕЙНЕКО,
професор, доктор економічних наук,
завідділом,

І. А. ШОВКУН,
кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник,

П. М. КУПЧАК,
кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник

Відділ промислової політики
ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України"
(Київ)

ТОРГІВЛЯ УКРАЇНИ З КРАЇНАМИ МИТНОГО СОЮЗУ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА РИЗИКИ ДЛЯ ВІТЧИЗНЯНОГО ПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА

Розглянуто торгові відносини між Україною та країнами Митного союзу (далі – МС). Виявлено сучасні тенденції до прискореного скорочення обсягів їх взаємної торгівлі, вимушеного розірвання виробничих коопераційних зв'язків, економічної дезінтеграції. Визначено нинішній характер торгових відносин з РФ, який має всі ознаки торгової війни. Показано, що велика залежність українського експорту від ринків МС посилює уразливість національної економіки і слугує джерелом ризиків для вітчизняної промисловості. Подано пропозиції щодо диверсифікації експорту та переорієнтації напрямків збуту продукції.

Ключові слова: Митний союз, зовнішня торгівля, торгові відносини, торгова війна, поділ праці, промислове виробництво.

L. V. DEINEKO,
Professor, Doctor of Econ. Sci.,

Head of the Department,
I. A. SHOVKUN,
Cand. of Econ. Sci.,
Senior Sci. Researcher, Leading Sci. Researcher,
P. M. KUPCHAK,
Cand. of Econ. Sci.,
Senior Sci. Researcher

Department of Industrial Policy,
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
(Kyiv)

THE TRADE OF UKRAINE WITH COUNTRIES OF THE CUSTOMS UNION: MODERN TRENDS AND RISKS FOR THE DOMESTIC INDUSTRIAL PRODUCTION

The trade relations between Ukraine and countries of the Customs Union (CU) are considered. The modern tendencies to the fast decrease in volumes of their mutual trade, to the forced

Дейнеко Людмила Вікторівна (Deineko Lyudmyla Viktorivna) – e-mail: deinekolv@gmail.com;
Шовкун Інна Анатоліївна (Shovkun Inna Anatoliivna) – e-mail: econvvv9@gmail.com;
Купчак Павло Миронович (Kupchak Pavlo Myronovych) – e-mail: kupchakpasha@gmail.com.

breaking of productive cooperative connections, and to the economic disintegration are indicated. The contemporary character of the trade relations with the Russian Federation, which have all signs of a trade war, is determined. It is shown that the high dependence of Ukraine's export on CU's markets enhances the vulnerability of the national economy and serves a source of risks for the domestic industry. Some proposals on the diversification of the export and on the reorientation directions of the sale of products are given.

Keywords: Customs Union, external trade, trade relations, trade war, labor division, industrial production.

Донедавна три країни (Беларусь, Казахстан і Росія), які станом на жовтень 2014 р. утворювали Митний союз (далі – МС), були основними торговими партнерами України. Торгові відносини традиційно характеризувалися значними обсягами взаємної торгівлі товарами взагалі та продукцією високого ступеня обробки (особливо високотехнологічною) зокрема, а також інтенсивною внутрішньогалузевою торгівлею. Основу торгового співробітництва склали тісні виробничо-коопераційні зв'язки в усіх сегментах обробної промисловості (насамперед, у машинобудуванні), які були успадковані з минулих часів і частина з яких досі залишається безальтернативною. Такий характер відносин давав можливість для економічного зростання як в Україні, так і в країнах МС. Разом з тим він зумовив залежність національного господарства від характеру зовнішньоекономічної політики цих країн і уразливість національного господарства до різкого погіршення їх торгово-економічних взаємовідносин, яке відбувається останнім часом і створює додаткові економічні ризики.

Агресивна політика РФ у відношенні до України, яка в першу чергу проявилася в економічній сфері, спричинила докорінні зміни у торгових взаємовідносинах двох країн, звівши їх майже нанівець. Це негативно позначилось і на відносинах України з МС у цілому. Сьогодні у торговій політиці РФ у відношенні до України замість імперативу взаємовигідного співробітництва домінують прояви війни на виснаження, спрямовані на дестабілізацію та руйнування національної економіки. Прикладні аспекти цієї теми є предметом активного обговорення у середовищі експертів і науковців, вони розглядаються у публікаціях П. Гайдуцького, Б. Данилишина, Р. Джуччі, О. Крамара, Є. Самедової [1; 2; 3; 4; 5; 6]. Докладне аналітичне дослідження економічного контексту співробітництва України з РФ представлено в публікації А. Єрмолаєва [7]. Еволюція політико-економічних підходів до формування зовнішніх зв'язків України з країнами МС простежується у ґрунтовних дослідженнях наукових колективів та окремих авторів [8; 9; 10; 11]. Теоретичне опрацювання тематики міжнародних економічних відносин України знаходить місце у працях В. Сіденка та А. Філіпенка [12; 13]. Незважаючи на значний ступінь дослідженості питань торгово-економічних взаємовідносин України, швидко змінювані умови, що виникають кожного дня під тиском реальних обставин, спричиняють появу нових тенденцій і ризиків для участі країни у міжнародному поділі праці. Актуальність цього дослідження визначається сильним впливом зовнішньої торгівлі України з країнами МС на макроекономічну стабільність національного господарства взагалі та на розвиток вітчизняної промисловості зокрема. **Мета нашого дослідження** полягає у розкритті змісту торгових відносин між Україною та країнами МС, виявленні характеру зміни основних тенденцій у торгових відносинах і пов'язаних з цим ризиків для вітчизняної промисловості.

Міжнародна торгівля є однією з найбільш традиційних форм міжнародних економічних відносин. У сучасному світі зовнішня торгівля слугує важливим фактором економічного розвитку кожної країни. Як правило, участь у міжнародній

торгівлі сприяє підвищенню суспільного добробуту, а також забезпечує ряд переваг для економіки — поглиблення спеціалізації та кооперації в національних господарствах, інтенсифікацію процесів відтворення у секторах виробництва товарів і надання послуг, розвиток масового виробництва і підвищення його ефективності, посилення конкуренції та активізацію інноваційних процесів, розширення експорту та підвищення зайнятості населення, зростання доходів від експорту та нагромадження капіталу для розвитку виробництва.

Одночасно з тенденціями до глобалізації світового господарства, міжнародної інтеграції та розвитку міжнародної торгівлі загострюються економічні суперечності між країнами і розробляються інструменти їх регулювання [14]. Крайньою формою конкурентного протистояння країн у зовнішній торгівлі та регулювання суперечностей у розподілі доходів від неї виступає торгова війна [15, с. 21–54; 16, с. 38; 17]. Торгова війна є проявом конфліктного суперництва між країнами, що беруть участь у міжнародній торгівлі, і ведеться із застосуванням торгових санкцій з метою завдати збитків іншій стороні, конкуренту. Методи ведення таких воєн включають заходи щодо обмеження імпорту з іншої країни шляхом запровадження тарифного регулювання, квотування і навіть прямої заборони на імпорт (торгового ембарго), а також протекціоністські заходи щодо розширення власного експорту до іншої країни та до "третьох країн", на ринках яких опонент виступає конкурентом. Такі війни ведуться країнами для досягнення геополітичних цілей і здійснення тиску на конкурентів. Вони можуть бути елементом ширшого фронту бойових дій в економічній війні. Економічні наслідки торгових воєн різко контрастують на фоні переваг міжнародної торгівлі, оскільки їх проведення спричиняє зниження економічного добробуту всіх країн, залучених до конфлікту. Реальність останнього десятиріччя демонструє поглиблення агресивних проявів у торгових відносинах між країнами, особливо на пострадянському просторі.

Подані теоретичні підходи формують координати, що дозволяють розглядати специфіку сучасного стану торгових відносин України з країнами Митного союзу (далі — КМС).

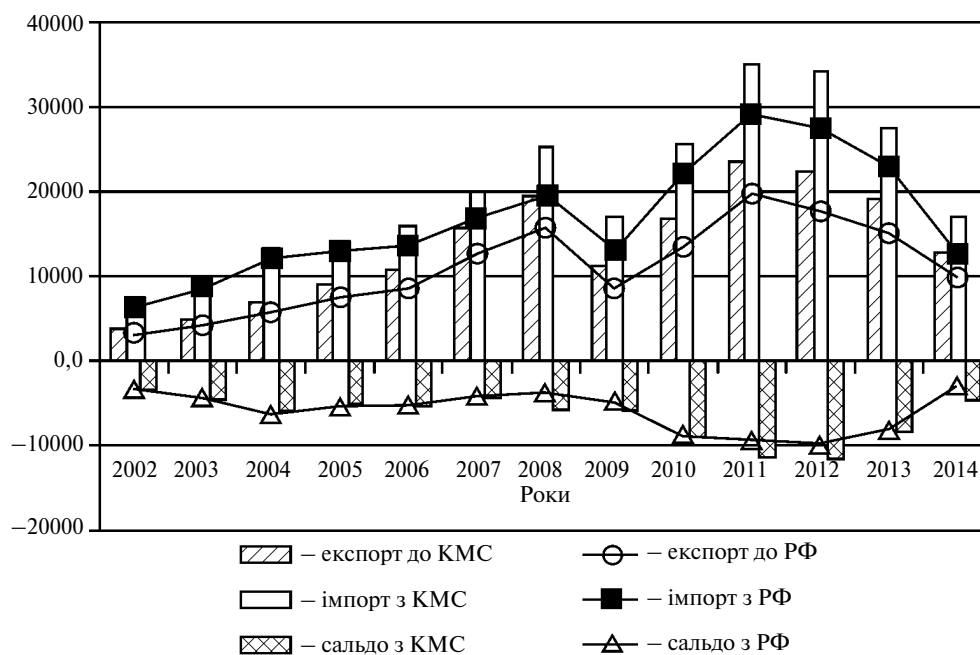
Отже, КМС традиційно займають вагоме місце у зовнішньоторговельних відносинах України. Проте сьогодні у зовнішній торгівлі України відбуваються як істотні зміни в обсягах товарообороту, так і зрушення в її географічній та товарній структурах, що значною мірою зумовлено особливостями взаємодії з цим регіональним об'єднанням. Донедавна наша держава була глибоко інтегрованою у ринки КМС. Найвищий ступінь такої інтеграції спостерігався у 2011 р., коли поставки товарів на ринки КМС досягли обсягу в 23,6 млрд. дол. (або майже 35% сукупного обсягу експорту товарів з України) (рис.). Водночас імпорт товарів з цих країн становив 35 млрд. дол. (або понад 42% сукупного імпорту товарів до України).

Домінуюче становище у торгівлі України з КМС належить РФ. Питома вага торгівлі з нею перевищила 84% обсягів експорту до КМС (2011 р.) і 83% — імпорту, тоді як у сукупному обсягу зовнішньої торгівлі — відповідно, 29,5% і 35,9% (табл. 1). Отже, відносини з РФ визначальним чином впливають на торгові відносини України з регіональним об'єднанням у цілому.

Ця обставина і стала фактором того, що останнім часом панують тенденції до дезінтеграції України з КМС. Упродовж 2011–2014 рр. обсяг українського експорту на ринки КМС скоротився до 12,5 млрд. дол. (або на 47%), а імпорту — до 17 млрд. дол. (або на 51%). Переважна частина цього скорочення припала на РФ, товарооборот з якою зменшився на 26,5 млрд. дол. (або на 54,1%), у тому числі

Світогосподарські зв'язки: тенденції розвитку

експорт – на 10 млрд. дол. (або на 51%), а імпорт – на 16,5 млрд. дол. (або на 56%). За підсумками 2014 р., частка КМС у сукупному експорті України зринулася до 23,3%, а в імпорті – до 31,5%. Одночасно зі скороченням торгових відносин України з КМС підвищується їх ефективність і поліпшується торговий баланс. Так, упродовж 2011–2014 рр. співвідношення обсягів експорту та імпорту у торгівлі України з КМС зросло з 0,67 до 0,73, а в її торгівлі з РФ – з 0,68 до 0,77. Від'ємне торгове сальдо України з КМС зменшилося з 11,3 млрд. дол. до 4,5 млрд. дол., а з РФ – з 9,3 млрд. дол. до 2,9 млрд. дол.



Показники обсягів торгівлі України з КМС і РФ за 2002–2014 рр. (млн. дол.)

Разом з тим залежність України від російського ринку збуту послаблюється, а статус РФ як основного торгового партнера дрібнішає. Так, помітно скоротилася частка РФ в обсягу експорту до КМС (на 5,5% – тепер на неї припадає 78,5% (2014 р.)) і в сукупному експорті України (відповідно, на 11,1% – 18,4%). Також істотно зменшилася питома вага РФ в імпорті з КМС (на 8,7% – 74,5%) і в сукупному імпорті до України (на 12,3% – 23,6%). Тим часом взаємна торгівля України з іншою КМС – Беларуссю – залишається достатньо стабільною. Роль Беларусі як надійного торгового партнера посилюється: її частка у товарообороті України з КМС майже подвоїлася, збільшившись упродовж 2011–2014 рр. з 10% до 19%. Але слід визнати, що у найближчій перспективі Україні не вдасться компенсувати втрату ринків РФ, навіть за умови розширення торгівлі з іншими КМС.

Дезінтеграція торгових відносин з РФ, яка триває з 2012 р., стала для України вагомим фактором загального скорочення експорту товарів, а отже – промислового виробництва і ВВП. Цілеспрямоване витіснення продукції українських виробників з ринків КМС, ініційоване РФ, і запровадження різноманітних засобів торгового тиску на Україну застосовуються як покарання за її євроінтеграційний вибір і відмову від вступу до МС. Реалізація в КМС заходів щодо імпортозаміщення, які стосуються широкого кола видів продукції різних галузей промисловості, також шкодить інтересам українських експортерів.

Таблиця 1
Показники товарної структури зовнішньої торгівлі України за групами країн світу, ефективності, географічної структури та динаміки у 2011–2014 рр.

Групи країн світу. Товарні групи	Експорт		Імпорт		Сальдо		Коефіцієнт покриття експорту імпортом				Частка в сукупному обсягу відповідної товарної групи (%)				Динаміка у 2014 р. до 2011 р. (%)			
	млрд. дол.		млрд. дол.		млрд. дол.		р о к и				експорт		імпорт		експорт		імпорт	
	2011	2014	2011	2014	2011	2014	2011	2014	2011	2014	2011	2014	2011	2014	2011	2014	2011	2014
КМС																		
Мінеральні продукти.....	3,4	0,8	24,4	10,6	-21,0	-9,8	0,1	0,1	33,6	13,0	0,1	0,1	33,6	13,0	82,9	65,8	23,0	43,3
Метали і вироби з них.....	5,0	2,7	2,4	1,0	2,6	1,7	2,1	2,6	22,8	18,1	2,6	2,6	22,8	18,1	41,7	31,3	54,6	43,8
Продукція хімічної промисловості.....	2,1	1,6	2,8	2,1	-0,7	-0,4	0,8	0,8	33,2	44,9	0,8	0,8	33,2	44,9	22,1	19,7	78,5	74,3
Продовольчі товари, сільськогосподарська і рибна продукція.....	2,8	1,7	0,8	0,7	2,0	1,0	3,4	2,6	21,9	10,1	3,4	2,6	21,9	10,1	13,0	10,9	60,4	79,6
Машини, устаткування і транспортні засоби.....	8,0	3,8	3,0	1,9	4,9	1,9	2,6	2,0	67,4	51,7	2,6	2,0	67,4	51,7	15,1	15,6	47,5	62,2
Продукція легкої промисловості.....	0,2	0,2	0,2	0,1	0,0	0,1	1,1	1,5	18,9	18,2	1,1	1,5	18,9	18,2	8,1	5,5	88,6	67,1
Інші товари.....	1,6	1,6	0,7	0,6	0,9	1,0	2,2	2,6	50,3	46,4	2,2	2,6	50,3	46,4	15,8	18,2	99,2	82,4
Усього.....	23,1	12,4	34,3	16,9	-11,3	-4,5	0,7	0,7	34,3	23,3	0,7	0,7	34,3	23,3	42,3	31,5	53,7	49,3
РФ																		
Мінеральні продукти.....	3,2	0,6	20,0	7,1	-16,8	-6,5	0,2	0,1	31,1	9,3	0,2	0,1	31,1	9,3	68,0	44,0	17,7	35,3
Метали і вироби з них.....	4,1	2,3	2,1	0,9	2,0	1,4	1,9	2,5	18,8	15,3	1,9	2,5	18,8	15,3	36,9	27,1	56,2	42,9
Продукція хімічної промисловості.....	1,7	1,3	2,4	1,8	-0,7	-0,4	0,7	0,8	27,2	36,5	0,8	0,8	27,2	36,5	18,9	16,9	77,9	74,4
Продовольчі товари, сільськогосподарська і рибна продукція.....	2,0	0,9	0,7	0,6	1,3	0,3	2,8	1,5	16,0	5,5	2,8	1,5	16,0	5,5	11,4	9,9	45,0	82,7
Машини, устаткування і транспортні засоби.....	7,2	3,3	3,0	1,7	4,2	1,6	2,4	1,9	61,1	44,6	2,4	1,9	61,1	44,6	15,0	14,0	45,1	56,0

Світогосподарські зв'язки: тенденції розвитку

Закінчення таблиці

Продукція легкої проми- словості.....	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	1,7	2,0	14,7	12,8	4,2	2,8	80,3	67,3
Інші товари.....	1,3	0,7	0,5	0,6	0,7	1,9	2,4	39,7	36,0	14,0	15,7	97,5	80,5
Усього.....	19,8	9,8	29,1	12,7	-9,3	0,7	0,8	29,5	18,4	35,9	23,6	49,4	43,5
Країни Західної Європи													
Мінеральні продукти.....	3,3	2,6	1,8	4,2	1,4	1,8	0,6	32,0	42,6	6,3	26,2	79,2	228,3
Метали і вироби з них.....	6,1	4,5	1,9	1,2	4,2	3,3	3,8	27,8	29,9	32,4	36,1	74,2	64,9
Продукція хімічної проми- словості.....	1,2	0,8	6,7	5,8	-5,5	0,2	0,1	19,6	21,7	53,9	55,4	64,4	85,6
Продовольчі товари, сільськогосподарська і рибна продукція.....	3,2	4,8	2,7	2,8	0,5	1,2	1,7	25,3	28,6	43,1	46,5	148,4	103,0
Машини, устаткування і транспортні засоби.....	2,1	2,2	9,2	5,2	-7,1	0,2	0,4	18,0	30,5	46,1	43,1	104,5	56,2
Продукція легкої проми- словості.....	1,0	0,9	0,9	0,8	0,0	1,0	1,1	76,6	77,7	35,8	32,4	93,3	90,0
Інші товари.....	1,0	1,2	2,8	1,9	-1,8	0,4	0,6	30,3	36,1	59,4	57,7	128,0	69,8
Усього.....	17,8	17,0	26,1	21,9	-8,3	0,7	0,8	26,5	31,9	32,1	40,8	95,4	84,1
“Треті країни”													
Мінеральні продукти.....	3,1	2,6	1,9	1,3	1,2	1,6	2,1	30,1	43,0	6,5	7,9	85,1	66,1
Метали і вироби з них.....	10,4	7,4	1,3	1,0	9,0	7,8	7,1	47,6	49,0	23,4	31,1	71,1	77,5
Продукція хімічної проми- словості.....	2,7	1,0	2,7	2,6	0,0	1,0	0,4	43,6	26,5	21,9	24,6	35,2	93,4
Продовольчі товари, сільськогосподарська і рибна продукція.....	6,0	9,4	2,7	2,5	3,3	2,2	3,8	47,0	56,6	42,0	41,5	158,5	94,3
Машини, устаткування і транспортні засоби.....	1,0	1,0	7,0	4,8	-6,0	0,2	0,2	8,8	13,8	34,9	39,7	97,3	68,2
Продукція легкої проми- словості.....	0,0	0,0	1,4	1,6	-1,4	0,0	0,0	1,9	2,3	54,3	61,1	107,7	111,6
Інші товари.....	0,3	0,4	1,0	0,8	-0,7	0,3	0,5	9,5	10,5	22,3	23,9	118,9	77,0
Усього.....	23,5	21,8	18,1	14,4	5,4	1,3	1,5	35,0	40,9	22,2	26,9	92,7	80,2

За таких обставин Україна вимушена освоювати альтернативні географічні напрямки зовнішньої торгівлі, диверсифікувати асортимент товарів. Результатом цих зусиль є зростання питомої ваги експорту до європейських країн у сукупному експорті України (з 26,5% у 2011 р. до 31,9% у 2014 р.), а також до "третіх країн" (відповідно, з 35% до 40,9%), у тому числі освоюються нові ринки у країнах Азії та Африки (див. табл. 1). При цьому зростає частка імпорту з європейських (на 8,7% — до 40,8%) і з "третіх країн" (на 4,7% — до 26,9%). Отже, залежність нашої держави від російського ринку зменшується, розширюється частка реалізації товарів на ринках інших країн. Крім того, сьогодні спостерігається зміна структури експорту України на ринки Європи та "третіх країн". Скорочується питома вага таких товарних груп, як мінеральні продукти, метали і вироби з них, продукція хімічної промисловості. Тим часом зростає частка сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів, машин, устаткування і транспортних засобів. Незважаючи на урізноманітнення товарної структури вітчизняного експорту та диверсифікацію географії збуту продукції, подальші перспективи участі України у світовій торгівлі залежатимуть від того, чи буде проведено масштабну технологічну модернізацію промислового потенціалу країни [18, с. 34, 243].

Необхідно визнати, що конкурентні переваги України від участі у міжнародному поділі праці краще розкривалися саме на ринках КМС, що об'єктивно зумовлено технологічною взаємозв'язаністю виробництв, яка залишилась у спадок від минулого. Традиційно ці країни були пріоритетними ринками збуту для різних видів продукції вітчизняних виробників — від низько- до високотехнологічної. Наприклад, у 2011 р. на ринках КМС реалізовувалося 67% сукупного експорту з України машин, устаткування і транспортних засобів (у 2014 р. — 52%) (див. табл. 1), 33% продукції хімічної промисловості (відповідно, 45%), 50% паперово-картонної, друкованої продукції та інших товарів (46%), 34% мінеральних продуктів (13%), 23% металів і виробів з них (18%), 22% продовольчих товарів, сільськогосподарської та рибної продукції (10%), 19% продукції легкої промисловості (18%). У структурі українського експорту до КМС постійно переважає продукція машинобудування (35% у 2011 р. і 31% у 2014 р.), велику частку займають метали і вироби з них (21% і 22%), продовольчі товари, сільськогосподарська і рибна продукція (12% і 14%). При цьому вагомою є частка продукції кінцевого споживання. Можливості України у торгово-економічних відносинах з КМС ґрунтуються на її визнаному науково-промисловому потенціалі, який донедавна забезпечував близько 5% потреб РФ в імпорті машинобудівної продукції.

Тим часом сировинно-мінеральна складова переважає у структурі вітчизняного імпорту Україною товарів з КМС, а продукція високого ступеня обробки і кінцевого споживання становить меншу його частину. Наприклад, імпорт з КМС до України включає такі групи товарів (див. табл. 1): мінеральні продукти (83% сукупного обсягу імпорту товарів цієї групи у 2011 р. і 66% у 2014 р.), метали і вироби з них (42% і 31%), продукція хімічної промисловості (22% і 20%), машини, устаткування і транспортні засоби (15% і 16%); решта припадає на харчові продукти та напої, на деревину й вироби з неї, на паперову, картонну та видавничу продукцію тощо. Отже, об'єктивний економічний аналіз показує, що у поділі праці з КМС Україна виступає переважно у ролі покупця сировини й матеріалів, а також постачальника продукції з високою часткою доданої вартості.

Незважаючи на спадні тенденції у торгових відносинах, ринки КМС досі залишаються безальтернативними для багатьох товарів вітчизняного виробництва.

Світогосподарські зв'язки: тенденції розвитку

Важливими товарними позиціями у структурі українського експорту до КМС є вантажні вагони, реактивні двигуни і газові турбіни, нелегований фасонний прокат, глинозем і гідроксид алюмінію, зварні сталеві труби великого діаметра, частини залізничної техніки, тепловози, безшовні сталеві труби тощо. Наприклад, до КМС поставляється 99% вітчизняного експорту тепловозів, 87% вантажних вагонів, 61% реактивних двигунів і газових турбін. Взагалі для великого переліку товарних груп, частка яких у сукупному обсягу українського експорту сягає майже 26%, основними ринками збуту є КМС (табл. 2). У середньому питома вага реалізації згаданих товарних груп у КМС становить близько 77%. Таким чином, сильна залежність вітчизняного експорту від ринків збуту у КМС підвищує уразливість національного господарства до заходів тиску з боку цих країн.

Таблиця 2

Групи товарів за обсягом експорту та товарні групи, що реалізуються переважно (більш як на 50%) до КМС, у 2013 р. *

Групи товарів за обсягом експорту. Товарні групи за чотиризначним кодом ТН ЗЕД	Експорт (усього)		у тому числі до КМС		Частка КМС у вітчизняному експорті (%)
	млн. дол.	частка у загальному обсягу (%)	млн. дол.	частка у загальному обсягу (%)	
Понад 400 млн. дол.	6188,3	9,8	4962,2	25,9	80,2
у тому числі:					
Вантажні вагони.....	1331,4	2,1	1162,9	6,1	87,3
Реактивні двигуни і газові турбіни.....	1058,6	1,7	648,4	3,4	61,3
Нелегований фасонний прокат.....	795,9	1,3	598,7	3,1	75,2
Глинозем і гідроксид алюмінію.....	615,5	1,0	595,8	3,1	96,8
Шоколадні вироби.....	526,6	0,8	359,4	1,9	68,3
Частини залізничної техніки	514,4	0,8	404,5	2,1	78,6
Тепловози.....	472,2	0,7	468,5	2,4	99,2
Зварні сталеві труби великого діаметра.....	465,3	0,7	405,7	2,1	87,2
Електричні трансформатори	408,4	0,6	318,3	1,7	77,9
Від 200 млн. до 400 млн. дол.	3819,4	6,0	2958,4	15,4	77,5
у тому числі:					
Сири (в тому числі кисломолочні).....	362,3	0,6	349,8	1,8	96,5
Хліб і борошняні кондитерські вироби.....	318,4	0,5	196,2	1	61,6
Рідинні насоси.....	288,2	0,5	221,5	1,2	76,8
Телевізори, монітори і аналогічна апаратура.....	278,6	0,4	172,4	0,9	61,9
Легований широкий листовий прокат.....	261,7	0,4	170,3	0,9	65,1
Повітряні насоси.....	225,6	0,4	130,7	0,7	57,9
Металоконструкції.....	225,5	0,4	166,3	0,9	73,8
Радіоактивні елементи та ізотопи.....	220,8	0,3	220,8	1,2	99,96

Закінчення таблиці

Від 100 млн. до 200 млн. дол.	3319	5,2	2391,3	12,5	72,0
у тому числі:					
Електричні двигуни і генератори.....	193,2	0,3	174,7	0,9	90,4
Одношарові плівка і стрічки з пластмас.....	153,8	0,2	137,4	0,7	89,3
Упаковка з паперу і картону	151,1	0,2	130	0,7	86
Міцні спиртні напої.....	150,2	0,2	97,2	0,5	64,7
Електричні акумулятори.....	146,5	0,2	97,2	0,5	66,3
Нагрівальне устаткування.....	143,4	0,2	109,1	0,6	76,1
Холодильне устаткування.....	132,9	0,2	88,1	0,5	66,3
Трансмійне устаткування.....	129,6	0,2	92,1	0,5	71,1
Автокомплектуючі (крім пасі та кузовів).....	115,8	0,2	88,5	0,5	76,4
Інші двигуни.....	112,4	0,2	86,6	0,5	77,1
До 100 млн. дол.	2977,7	4,7	2195,5	11,5	73,7
у тому числі:					
Папір і картон для гофрирування.....	99,2	0,2	73	0,4	73,6
Прилади автоматичного регулювання.....	89,7	0,1	72	0,4	80,3
Інше підйомно-транспортне устаткування.....	89	0,1	72,5	0,4	81,5
Пасажирські вагони.....	87,1	0,1	62	0,3	71,2
Центрифуги і фільтраційне устаткування.....	86,7	0,1	55,1	0,3	63,6
Електророзподільні пристрої	85,7	0,1	51,4	0,3	60
Прокатні стани і валки.....	82,4	0,1	50,2	0,3	61
Карбонати.....	78,9	0,1	73,7	0,4	93,5
Інше механічне устаткування спеціального призначення.....	71,4	0,1	45,9	0,2	64,3
Частини двигунів внутрішнього згорання.....	69,5	0,1	52,5	0,3	75,5
Водяні та парові турбіни.....	67,9	0,1	52,9	0,3	77,9
Машини для обробітку ґрунту.....	60,6	0,1	50	0,3	82,6
Котли центрального опалення.....	58,4	0,1	47,8	0,2	81,8
Освітлювальне устаткування	54,1	0,1	35,1	0,2	64,8
Вантажні та пасажирські судна.....	53	0,1	40,6	0,2	76,7
Легкові автомобілі.....	48,9	0,1	44,2	0,2	90,4
Всього по зазначених групах	16304,4	25,8	12507,4	65,2	76,7

* Складено і розраховано за даними Державної митної служби України.

Упродовж останніх чотирьох років торгіві відносини між Україною і КМС заглиблювались у стан торгової війни, який досяг особливо руйнівних масштабів у

2014 р. У взаємній торгівлі почастішала практика застосування вилучень з режиму вільної торгівлі, тарифних і нетарифних обмежень, антидемпінгових обмежувальних і компенсаційних тарифів, зборів, спеціальних розслідувань, квот тощо. Подібні заходи КМС стосувалися, насамперед, товарних груп, важливих для української промисловості. При цьому ініціативи РФ, яка посідає позиції лідера у МС, щодо обмеження українського експорту були політично вмотивованими, а тому і агресивними, жорсткими, масштабними і спрямованими на те, щоб завдати якомога більших збитків економіці України.

Застосування РФ арсеналу інструментів торгової війни проти України має тривалу історію* і стосується продукції широкого кола галузей нашої економіки. Тільки впродовж 2011–2014 рр. російські санкції проти українського експорту зачіпали більшість галузей вітчизняної переробної промисловості, у тому числі машино- і приладобудування, авіакосмічну промисловість, металургію, деревообробну промисловість, підгалузі харчової промисловості тощо. Такі великі підприємства машинобудування та ОПК, як “Мотор Січ”, “Автозагальмаш”, “Крюківський вагонобудівний завод”, “Запоріжтрансформатор”, “Сумське машинобудівне НВО ім. Фрунзе”, “Новокраматорський машинобудівний завод”, “Стахановський вагонобудівний завод”, “Турбоатом”, реалізовували у РФ понад половину власного експорту, а “Луганськтепловоз” – майже 80% [7]. Для більшості підприємств торгової санкції з боку РФ завдали тяжких втрат їх експортній та виробничій діяльності.

Свідоме застосування санкцій, ембарго та інших форм ведення торгової війни, що переважно здійснюються Росією, виступає основним фактором ризику в торгово-економічних відносинах двох держав і продовжуватиме завдавати Україні значних втрат у короткостроковому періоді [19, с. 93–94]. Наприклад, через підписання Україною Угоди про Асоціацію з ЄС Росія у серпні 2014 р. фактично призупинила весь експорт з України, включивши нашу продукцію до групи товарів з високим ступенем ризику, які вимагають ретельної митної інспекції. З метою блокування імплементації положень Угоди про Асоціацію з ЄС уряд РФ прийняв відповідну постанову**. За оцінками експертів, у разі застосування її положень призупинення вільної торгівлі з РФ стосуватиметься майже чверті загальної вартості українського експорту, середня ставка ввізних мит на підсанкційні товари сягне 13% (на всі товари – 8,9%), середньозважений рівень тарифного захисту зросте до 2,6–3,1% (у першу чергу, це стосуватиметься м'ясної та молочної продукції, продукції машинобудування і хімічної промисловості), а обсяги скорочення експорту становитимуть близько 0,5 млрд. дол. [20].

Сьогодні ризики подальшого загострення торгової війни двох держав зберігаються особливо на фоні агресивної зовнішньої політики РФ у відношенні до України. Очевидно, що посилюватиметься тиск Росії на країни, що є її партнерами по МС, з приводу скасування режиму вільної торгівлі з Україною та підвищення ставок ввізного мита по групах товарного експорту, найбільш залежних від ринків КМС [21]. Уже обговорюються можливості підвищення митних ставок на металопрокат (до 5%), вантажні вагони (до 10%), труби, сири, шпалери, легкові автомобілі (до 15%), шоколад і телеапаратуру (до 20%). Ці заходи спричинять відчутне зниження конкуренто-

* Російські фахівці визнають, що запроваджені з боку РФ обмеження на постачання газу до України у 2008 р., належать до розряду найбільших торгових воєн сучасності [17, с. 76].

** О введении ввозных таможенных пошлин в отношении товаров, страной происхождения которых является Украина : Постановление Правительства РФ от 19.09.2014 г. № 959.

спроможності української продукції на ринках КМС, а також скорочення обсягів вітчизняного експорту та виробництва в Україні.

Україна зі свого боку запроваджує обмежувальні заходи у відношенні до російського імпорту, проте вони стосуються невеликого переліку товарів і здійснюються у рамках антидемпінгових розслідувань і захисту внутрішнього ринку. Взагалі можливості України давати адекватну відповідь на агресивну торгову політику Росії є обмеженими. Оскільки частка України у структурі зовнішнього товарообороту РФ становить лише 5% (2013 р.), то ефективність дій у відповідь є дещо обмеженою.

Уразливість національної економіки до агресивних торгових санкцій пояснюється декількома причинами. Так, виробничі потужності багатьох галузей вітчизняної промисловості перевищують потреби внутрішнього ринку. Значну частину продукції, що виробляється, призначено для реалізації на зовнішніх ринках, і в першу чергу – на ринках КМС. Наприклад, питома вага реалізації окремих видів продукції харчової промисловості у КМС у загальному обсягу вітчизняного виробництва сягає 33–34%, а продукції машинобудування – 72–82% (табл. 3). Участь у міжнародній торгівлі вигідна для вітчизняних виробників, оскільки сприяє розширенню дії ефекту масштабу та прояву його технологічних, цінових і фінансових результатів. Даються взнаки також переваги світових цін порівняно з внутрішніми. Таким чином, реалізація продукції на зовнішньому ринку слугує необхідною передумовою для прояву ефекту масштабу, зниження витрат на виробництво одиниці продукції та зростання доходів від реалізації. Оскільки промисловість України має високу залежність від ринків КМС, то будь-які торгові санкції завдають відчутних збитків її економіці.

Таблиця 3

Виробництво окремих видів промислових товарів в Україні та питома вага їх експорту до КМС у 2013 р.*

Товари	Виробництво (всього)	у тому числі	
		експорт до КМС (%)	експорт до РФ (%)
Сир і кисломолочний сир (тис. т).....	246,8	22,6	20,2
Шоколад та інші готові харчові продукти, що містять какао (тис. т).....	328	32,5	28,1
Сіль (тис. т).....	5796	33,8	33,4
Нові шини і покришки (тис. шт.).....	3241	32,6	21,8
Труби, трубки і безшовні порожнисті профілі з чорних металів (тис. т).....	1813	14,5	12,0
Устаткування холодильне або морозильне та теплові помпи (крім подібного побутового устаткування) (тис. шт.).....	265	81,7	59,6
Пральні машини (тис. шт.).....	225,2	48,4	47,9
Електричні двигуни і генератори (тис. шт.)	251	30,8	23,3
Вантажні вагони та вагони-платформи (залізничні або трамвайні, несамохідні) (тис. шт.).....	25,3	71,8	60,0
Трактори для сільського та лісового господарства (шт.).....	4325	32,8	22,5
Автобуси (шт.).....	2561	20,0	19,8
Легкові автомобілі (тис. шт.).....	45,8	12,3	10,4

* Складено і розраховано за даними Державної статистичної служби України та Державної митної служби України.

Реалізація у КМС заходів щодо імпортозаміщення, які мотивуються міркуваннями національної безпеки [22, с. 19; 11, с. 98], спричиняє тривалу тенденцію до скорочення попиту на товари українського виробництва у КМС. Імпортозаміщення значною мірою стосується тих товарів і товарних груп, за якими промисловість України є експортозалежною (продукція машинобудування, металургії, хімічної та харчової промисловості), а також тих груп товарів, від імпорту яких Росія критично залежить від України (продукція ОПК). Огляд програмних документів уряду РФ, присвячених розвиткові галузей промисловості та імпортозаміщенню*, свідчить про те, що їх дія впливає на можливості експорту з України ряду промислових товарів – транспортних машин, залізничної техніки, ракетноносіїв, вертолітної техніки, військової техніки та озброєнь, суден різного призначення, продукції приладобудування, медичної техніки та обладнання, хімічної та фармацевтичної продукції, продукції харчової промисловості тощо. Наприклад, донедавна українські виробники вагонів, локомотивів і частин до них входили до п'ятірки провідних експортерів країни. Близько 90% обсягів вітчизняного експорту залізничної техніки припадало на країни СНД, у тому числі понад третину постачалося до РФ. Проте після введення до ладу російського Тихвінського вагонобудівного заводу та завершення проекту розширення виробничих потужностей “Уралвагонзаводу” відбулося перенасичення ринків країн СНД залізничною технікою. Як наслідок, українських вагонобудівників потіснили з ринків країн СНД, а в галузі впродовж 2012–2014 рр. прискорилися тенденції до спаду виробництва. Крім того, у 2013 р. внаслідок протекціоністської політики російської влади щодо захисту інтересів власних виробників для ряду українських компаній було зупинено чинність сертифікатів на постачання продукції до РФ [23; 24]. Обмеживши доступ українських конкурентів на свій внутрішній ринок, РФ тим самим створила умови для небувалого зростання власного транспортного машинобудування у 2012–2014 рр. [25, с. 32–37, 222]. Водночас у 2013 р. в Україні виробництво залізничних вагонів скоротилося на 47%.

Пом'якшити економічні наслідки від дії негативних тенденцій у торгівлі з КМС можна шляхом переорієнтації торгових потоків на внутрішній ринок і диверсифікації напрямків експорту. Наявні можливості диверсифікації цих напрямків істотно відрізняються по товарних групах (табл. 4). Спостерігаються відмінності і в асортименті товарів, які поставляються до різних країн у межах однієї товарної групи. Взагалі потенціал компенсації втрати ринків збуту в КМС протягом найближчих років не перевищує 25–30%. Обсяги критично важливих для КМС статей українського експорту (переважно це продукція для ОПК), які не можуть бути швидко замінені, оцінюються в 1–2 млрд. дол. Проте рішенням РНБО України від 27 серпня 2014 р. передбачено вжиття заходів щодо припинення експорту до РФ товарів військового призначення та подвійного використання з метою запобігання їх військовому застосуванню імпортером. З огляду на все це, за найгіршим сценарієм розвитку відносин з РФ, у 2015–2017 рр. річні втрати України від скорочення експорту можуть досягати 11,9–13,5 млрд. дол.

* Політику РФ щодо розвитку промисловості та імпортозаміщення представлено, наприклад, у таких документах: Государственная программа РФ “Развитие сельского хозяйства и регулирование рынков сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия на 2013–2020 годы” : Распоряжение Правительства РФ от 11.11.2010 г. № 1950-р; Государственная программа РФ “Развитие атомного энергопромышленного комплекса” : Постановление Правительства РФ от 02.06.2014 г. № 506-12; Государственная программа РФ “Развитие авиационной промышленности на 2013–2025 годы” : Постановление Правительства РФ от 15.04.2014 г. № 303; Государственная программа РФ “Развитие фармацевтической и медицинской промышленности на 2013–2020 годы” : Постановление Правительства РФ от 15.04.2014 г. № 305; Государственная программа РФ “Развитие судостроения на 2013–2030 годы” : Распоряжение Правительства Российской Федерации от 24.12.2012 г. № 2514-р.

Оцінка можливостей переорієнтації напрямків українського експорту з ринків КМС на ринки інших країн по окремих товарних групах

Товарні групи	Обсяг експорту (млн. дол.) *	Перспективні напрямки експорту	Наявний потенціал компенсації експортних поставок (%)	Основні експортні товари (коментар)
	частка КМС у загальному експорті товарної групи (%)			
Механічне обладнання і техніка, комп'ютери	2552,0	Китай, Індія, Іран, країни СНД і ЄС	15	реактивні двигуни, газові турбіни, насоси, обладнання для гірничої промисловості
	66,4			
Чорні метали	2491,0	Країни Близького Сходу, Азійсько-Тихоокеанського регіону, Північної Африки, Північної Америки, ЄС	35	сортовий листовий прокат (переважно нелегований), феросплави, дріт (враховано можливість переорієнтації на напівфабрикати)
	17,4			
Залізнична техніка	2145	Країни Балтії та СНД	10	вантажні вагони, частини залізничної техніки та тепловози (техніка виробляється за стандартами ширини колії, прийнятими у СРСП, можливості переорієнтації експорту є вкрай малими)
	87,1			
Вироби з чорних металів	1590	США, країни СНД і ЄС	15	сталеві труби, металоконструкції, рейки та інші металовироби
	61,4			
Електричні машини та обладнання	1238,0	Країни ЄС і Азійсько-Тихоокеанського регіону	10	кабельна продукція, телеапаратура, електрообладнання
	39,5			
Продукти неорганічної хімії	966	США, Таджикистан, країни ЄС і Північної Африки	15	глинозем, сполуки урану
	55,4			
Папір і картон	895	Країни СНД і ЄС	5	папір, картон і вироби з них, шпалери
	82,9			
Нерудна мінеральна сировина	528	Країни ЄС	20	баластний камінь, кухонна сіль
	74,2			
Пластмаси	462	Туреччина, країни ЄС і СНД	10	напівфабрикати і вироби з пластмаси
	77			

Світогосподарські зв'язки: тенденції розвитку

Закінчення таблиці

Молочна продукція	429	Країни СНД, ЄС і Близького Сходу	35	сири, концентроване молоко, сироватка, вершкове масло (враховано можливість переорієнтації на сухе молоко)
	62			
Какао і продукти з нього	386	Країни СНД і ЄС	25	шоколад, шоколадні вироби, какао-паста
	69,8			

* Примітка: дані за 2013 р.

Подальший розвиток торгових відносин України з КМС визначатиметься політико-економічним кліматом у взаємовідносинах між Україною та РФ, які, скоріше за все, розвиватимуться за помірним або негативним сценаріями. Імовірність реалізації сприятливого сценарію розвитку торгових відносин цих двох країн залежатиме від того, чи матиме РФ намір повернутися до політики м'якої інтеграції з ЄС [11, с. 117]. За сприятливого сценарію, можна очікувати зростання обсягів експорту вітчизняної промислової продукції до КМС за умови розвитку кооперації у виробництві засобів повітряного та залізничного транспорту, сільськогосподарської техніки, у ракето- та суднобудуванні. Тим часом, за будь-якого сценарію, можливим є лише деяке повернення України до обсягів торгівлі промисловими товарами з РФ, які були у 2013 р. При цьому зберігатиметься загальна спадна динаміка у взаємній торгівлі з РФ, оскільки сьогодні відбуваються розрив зв'язків двох країн у різних сферах і заміна контрагентів співпраці; російська економіка стагнує у зв'язку із застосуванням до неї санкцій з боку міжнародного співтовариства; посилюється протекціонізм інтересів її внутрішніх виробників; реалізація Росією програм імпортозаміщення веде до скорочення попиту на іноземні товари. Проте певні перспективи нарощування товарообороту існують у двосторонніх відносинах України з іншими КМС.

Висновки і рекомендації

З огляду на тенденції до зміни торгових відносин України з КМС, які склалися в останні роки, та на характер економічної політики РФ, є підстави очікувати погіршення показників зовнішньої торгівлі. Скорочення вітчизняного експорту відбуватиметься під впливом цілеспрямованого витіснення української продукції з ринків КМС, що, у свою чергу, посилить ризики для вітчизняної промисловості, та особливо – для машинобудування. Саме тому пріоритетним завданням у відносинах України з РФ має бути істотне зменшення експорто- та імпортозалежності нашої держави.

Таким чином, з метою створення сприятливих умов для розвитку зовнішньої торгівлі Україна повинна проводити більш дійову і збалансовану зовнішню політику з усіма потенціальними партнерами як на Сході, так і на Заході; налагодити ефективну систему відшкодування ПДВ експортерам; запровадити фінансові інструменти сприяння експорту. Водночас вагомими передумовами для пом'якшення ризиків і формування надійних перспектив розбудови базових галузей промисловості мають стати реалізація політики повнішого задоволення потреб внутрішнього ринку за рахунок власного виробництва, а також диверсифікація географічних напрямків зовнішньої торгівлі та промислової кооперації, насамперед – європейського вектора. Це вимагатиме формування сучасної парадигми промислового розвитку України, побудови нової індустрії – енергоефективної та інноваційної.

Список використаної літератури

1. *Гайдуцкий П.* Невеселая эйфория внешней торговли // Зеркало недели. Украина. — 2014. — 17 жовтня [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://gazeta.zn.ua/international/neveselaya-eyforiya-vneshney-torgovli-_.html.
2. *Джуччі Р., Риженков М., Мовчан В.* Динаміка експорту України у 2014 році : аналіт. записка [РВ/02/2015]. — Берлін — Київ : Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, Німецька консультативна група. — 2015. — Березень.
3. *Джуччі Р., Риженков М., Захманн Г., Мовчан В.* Динаміка імпорту України у 2014 році : аналіт. записка [РВ/03/2015]. — Берлін — Київ : Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, Німецька консультативна група. — 2015. — Березень.
4. *Крамар О.* На шляху до повного розриву // Неделя. — 2015. — 5 січня.
5. *Самедова Є., Мелкозьорова В.* Торгівля між Москвою та Києвом тримається на газі та продуктах харчування // Deutsche Welle. — 2015. — 5 березня [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.dw.de/>.
6. *Данилишин Б.* Как Украине выйти из конфликта с Россией // Новое время. — 2015. — 13 січня [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://nv.ua/>.
7. *Єрмолаєв А., Клименко І., Таран С., Ємець В.* Ризики та загрози розриву економічного співробітництва з Російською Федерацією. — К. : Інститут стратегічних досліджень "Нова Україна", 2014. — 30 с.
8. Вибір торговельної політики України: плюси та мінуси різних опцій регіональної інтеграції : аналіт. звіт. — К. : Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, 2011. — 28 с.
9. Экономическая и технологическая кооперация в разрезе секторов ЕЭП и Украины. — СПб. : ЦИИ ЕАБР, 2013. — 96 с.
10. *Кузнецов А.* Геоэкономические риски Украины и России в условиях разобщенности // Мировая экономика и международные отношения. — 2013. — № 7. — С. 29–37.
11. *Винокуров Е.Ю., Кулик С.А.* и др. Тупик борьбы интеграций в Европе : аналит. доклад. — М. : Институт современного развития, 2014. — 117 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.insor-russia.ru/files/INSOR20140620.pdf>.
12. *Сиденко В.Р.* Глобализация и экономическое развитие. — Том 1. — К. : Феникс, 2008. — 376 с.
13. *Філіпенко А.С.* Міжнародні економічні відносини: теорія : підруч. — К. : Либідь, 2008. — 408 с.
14. *Эльянов А.* Глобализация и развитие // Мировая экономика и международные отношения. — 2012. — № 11. — С. 3–15.
15. *Conybeare J.A.C.* Trade Wars (The Political economy of international change). — New York : Columbia Univ. Press, 1987. — 382 p.
16. *Островская Е.* Эволюция развитой экономики: факторы и механизмы // Мировая экономика и международные отношения. — 2012. — № 9. — С. 31–41.
17. *Мытарева Е.А.* "Торговая война" как средство нетарифного регулирования международной торговли // Вестник Кемеровского государственного университета. — 2010. — № 1. — С. 74–77.
18. Промислова політика посткризової економіки : моногр. ; [за ред. Л.В. Дейнеко, М.М. Якубовського]. — К. : Ін-т екон. та прогноз. НАН України, 2014. — 316 с.
19. *Осташко Т.О., Венгер В.В., Олександренко Ю.А., Ленінова Г.В.* Оцінка втрат у зовнішній торгівлі України від можливої зміни тарифних режимів торгівлі у ЗВТ СНД // Економіка і прогнозування. — 2014. — № 3. — С. 93–105.

20. Риженков М. Короткострокові наслідки підписання Угоди про асоціацію: аналіз за допомогою моделі часткової рівноваги. – К. : Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, 2014. – 27 листопада [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ier.com.ua>.
21. Беларусь и Казахстан заблокировали повышение пошлин для Украины // Европейская правда. – 2014. – 30 июня.
22. Иванов И. Импорт и импортозамещение в России // Мировая экономика и международные отношения. – 2012. – № 1. – С. 15–21.
23. Самофалов А. Россия отказалась от украинских вагонов // Forbes Украина. – 2013. – 29 жовтня.
24. Зажди, паротяг... // Голос України. – 2013. – 31 жовтня.
25. Краткосрочные экономические показатели РФ. – М. : Федеральная служба государственной статистики, 2014. – 224 с.

References

1. Gaidutsii P. *Neveselaya eiforiya vneshnei trgovli* [Joyless euphoria of the external trade]. *Zerkalo Nedeli. Ukraina – Week's Mirror. Ukraine*, October 17, 2014, available at: http://gazeta.zn.ua/international/neveselaya-eyforiya-vneshney-torgovli_.html [in Russian].
2. Jucci R., Ryzhenkov M., Movchan V. *Dynamika eksportu Ukrainy u 2014 rotsi* [The dynamics of Ukraine's export in 2014]. Berlin, Kyiv, Inst. of Econ. Studies and Polit. Consult., German Consult. Group, March 2015, RV/02/2015 [in Ukrainian].
3. Jucci R., Ryzhenkov M., Zachmann H., Movchan V. *Dynamika importu Ukrainy u 2014 rotsi* [The dynamics of Ukraine's import in 2014]. Berlin, Kyiv, Inst. of Econ. Studies and Polit. Consult., German Consult. Group, March 2015, RV/03/2015 [in Ukrainian].
4. Kramar O. *Na shlyakhu do povnogo rozryvu* [On the way to the complete breaking]. *Nedelya – Week*, January 5, 2015 [in Ukrainian].
5. Samedova E., Melkoz'orova V. *Torgivlya mizh Moskvoyu ta Kyevom trymaet'sya na gazi ta produktakh kharchuvannya* [The trade between Moscow and Kiev holds on gas and food products]. *Deutsche Welle*, March 5, 2015, available at: <http://www.dw.de/> [in Ukrainian].
6. Danilishin B. *Kak Ukraine vyiti iz konflikta s Rossiei* [How Ukraine can go away from the conflict with Russia]. *Novoe Vremya – New Time*, January 13, 2015, available at: <http://nv.ua/> [in Russian].
7. Ermolaev A., Klymenko I., Taran S., Emets' V. *Ryzyky ta Zagrozy Rozryvu Ekonomichnogo Spivrobitnytstva z Rosiis'koyu Federatsieyu* [Risks and Threats of the Breaking of the Economic Collaboration with the Russian Federation]. Kyiv, Inst. of Strateg. Studies “New Ukraine”, 2014 [in Ukrainian].
8. *Vybir Torgovel'noi Polityky Ukrainy: Plyusy ta Minusy Riznykh Optsii Regional'noi Integratsii* [The Choice of Ukraine's Trade Policy: Pluses and Minuses of Various Options of the Regional Integration]. Kyiv, Inst. of Econ. Studies and Polit. Consult., 2011 [in Ukrainian].
9. *Ekonomicheskaya i Tekhnologicheskaya Kooperatsiya v Razreze Sektorov EEP i Ukrainy* [The Economic and Technological Cooperation in Sectors of the UES and Ukraine]. St.-Petersburg, TsII EABR, 2013 [in Russian].
10. Kuznetsov A. *Geoekonomicheskie riski Ukrainy i Rossii v usloviyakh razobshchennosti* [Geoeconomic risks of Ukraine and Russia under conditions of the separation]. *Mirov. Ekonom. i Mezhdunar. Otnosh. – World Econ. and Internat. Relat.*, 2013, No. 7, pp. 29–37 [in Russian].

11. Vinokurov E.Yu., Kulik S.A. et al. *Tupik bor'by integratsii v Evrope* [The dead end of the struggle of integrations in Europe]. Moscow, Inst. of Modern Develop., 2014, available at: <http://www.insor-russia.ru/files/INSOR20140620.pdf> [in Russian].
12. Sidenko V.R. *Globalizatsiya i Ekonomicheskoe Razvitie* [Globalization and Economic Development]. Kiev, Feniks, 2008, Vol. 1 [in Russian].
13. Filipenko A.S. *Mizhnarodni Ekonomichni Vidnosyny: Teoriya* [International Economic Relations: Theory]. Kyiv, Lybid', 2008 [in Ukrainian].
14. El'yanov A. *Globalizatsiya i razvitie* [Globalization and development]. *Mirov. Ekonom. i Mezhdunar. Otnosh. — World Econ. and Internat. Relat.*, 2012, No. 11, pp. 3–15 [in Russian].
15. Conybeare J.A.C. *Trade Wars (The Political Economy of International Change)*. New York, Columbia Univ. Press, 1987.
16. Ostrovskaya E. *Evolutsiya razvitoi ekonomiki: faktory i mekhanizmy* [Evolution of a developed economy: factors and mechanisms]. *Mirov. Ekonom. i Mezhdunar. Otnosh. — World Econ. and Internat. Relat.*, 2012, No. 9, pp. 31–41 [in Russian].
17. Mytareva E.A. "Torgovaya voyna" kak sredstvo netarifnogo regulirovaniya mezhdunarodnoi torgovli ["Trade war" as a means of nontariff regulation of the international trade]. *Vest. Kemer. Gosud. Univ. — Bull. Kemer. State Univ.*, 2010, No. 1, pp. 74–77 [in Russian].
18. *Promyslova Polityka Postkryzovoi Ekonomiky, za red. L.V. Deineko, M.M. Yakubovs'kogo* [Industrial Policy of a Post-Crisis Economy], edited by L.V. Deineko, M.M. Yakubovs'kyi. Kyiv, Inst. for Economics and Forecast. of the NASU, 2014 [in Ukrainian].
19. Ostashko T.O., Venger V.V., Oleksandrenko Yu.A., Lenivova G.V. *Otsinka vtrat u zovnishnii torgivli Ukrainy vid mozhlivoi zminy taryfnykh rezhymiv torgivli u ZVT SND* [Estimation of losses in Ukraine's external trade from a possible change in tariff trade modes in the ZFT of the CIS]. *Ekonom. i Prognoz. — Econ. end Forecast.*, 2014, No. 3, pp. 93–105 [in Ukrainian].
20. Ryzhenkov M. *Korotkostrokovyi naslidky pidpysannya Ugody pro Asotsiatsiyu: analiz za dopomogoyu modeli chastkovoї rinvnogy* [Short-term consequences of the signing of the Agreement on association: analysis within the model of partial equilibrium]. Kyiv, Inst. of Econ. Studies and Polit. Consult., November 27, 2014, available at: <http://www.ier.com.ua> [in Ukrainian].
21. *Belarus' i Kazakhstan zablokirovali povyshenie poshlin dlya Ukrainy* [Belarus and Kazakhstan have blocked the increase in duties for Ukraine]. *Evrop. Pravda — Europ. Truth*, June 30, 2014 [in Russian].
22. Ivanov I. *Import i importozameshchenie v Rossii* [Import and import substitution in Russia]. *Mirov. Ekonom. i Mezhdunar. Otnosh. — World Econ. and Internat. Relat.*, 2012, No. 1, pp. 15–21 [in Russian].
23. Samofalov A. *Rossiya otkazalas' ot ukrainskikh vagonov* [Russia has rejected Ukraine's railroad cars]. *Forbes Ukraina — Forbes Ukraine*, October 29, 2013 [in Russian].
24. *Zazhdy, parotyag...* [Wait, the steam locomotive...]. *Golos Ukrainy — Ukraine's Voice*, October 31, 2013 [in Ukrainian].
25. *Kratkosrochnnye Ekonomicheskie Pokazateli RF* [Short-Term Economic Indicators of the Russian Federation]. Moscow, Feder. Service of State Statistics, 2014 [in Russian].